

УДК 343.985

М.М. Єфімов, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ю.А. Чаплинська, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ХУЛІГАНСТВА

Висвітлено деякі аспекти розслідування хуліганства, а також організаційно-тактичні особливості призначення експертиз.

Ключові слова: крадіжка, спеціальні знання, тактичне забезпечення, слідчі дії.

Освещены некоторые аспекты расследования хулиганства, а также организационно-тактические особенности назначения экспертиз.

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of the hooliganism. The author has concentrated the attention on the meaning of special knowledge's in a process of investigation of the hooliganism.

Розслідування хуліганства, як і будь-якого іншого кримінального правопорушення, потребує застосування спеціальних знань, однією з поширених форм використання яких є проведення експертизи. Питання щодо доцільності призначення певного їх виду слідчий вирішує залежно від характеру та інших чинників вчиненого діяння. Як свідчить досвід практичної діяльності, без своєчасного проведення експертиз велика кількість кримінальних проваджень зупиняється на стадії досудового розслідування. Тому питання організації і тактики призначення експертиз під час розслідування хуліганства потребують належного висвітлення.

Вагомий внесок у розвиток експертних досліджень внесли такі відомі вчені, як Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Дулов, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.Я. Колдін, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Г. Щербаковський, С.А. Шейфер, М.П. Яблоков та інші. Дослідження щодо призначення та проведення експертиз під час розслідування хуліганства проводили М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, В.І. Захаревський, М.І. Ніколайчик, О.І. Овчаренко. Проте в їхніх працях не було приділено достатньої уваги розслідуванню хуліганства, вчиненого з використанням вибухових пристроїв,

аерозолів тощо. Водночас дещо видозмінилися і способи вчинення хуліганських дій, що потребує проведення певних видів експертиз. Крім цього, зміни у кримінально-процесуальному законодавстві зумовили нові організаційно-тактичні особливості призначення експертиз під час розслідування хуліганства. Їх дослідження і становить мету цієї статті.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

– виділити коло експертиз, які доцільно призначати під час розслідування хуліганства;

– визначити організаційно-тактичні особливості призначення таких експертиз.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» «судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду» [4]. Крім того, згідно з п. 12 ст. 1 проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» «судова експертиза — процесуальна дія, спрямована на отримання (збирання) доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває у провадженні уповноваженого органу (особи)» [13]. Як видно, законодавець концептуально не змінює визначення цього терміна, лише дещо розширює його характеристику.

З огляду на наведені визначення експертизу проводить експерт. Проте не можна залишати поза увагою етап, що передує проведенню експертизи, а саме її призначення, що залежить від рішення певної уповноваженої особи. А.В. Дулов і П.Д. Нестеренко зазначають, що якщо «...при проведенні загальної маси слідчих дій слідчий є особою, що виконує дії, то в цьому випадку його функція змінюється таким чином: у тактиці проведення експертизи слідчий в основному виконує функції організації, контролю та фіксації» [3, с. 249]. Тому слід зосередити увагу саме на організаційно-тактичних особливостях призначення різних видів експертиз під час розслідування хуліганства.

Судові експертизи під час розслідування хуліганства можна призначати як на початковому, так і на подальших етапах розслідування. Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень, з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) експертизи призначали упродовж: 5 діб — у 14 % випадків, 5—15 діб — у 37 %, місяця — у 40 %, понад місяць — у 9 %. Тобто здебільшого слідчі призначали експертизи упродовж місяця після внесення відомостей до ЄРДР. Зрозуміло, що за такого стану справ існує велика ймовірність втрати слідів, збільшення тривалості, а отже, і зменшення ефективності досудового розслідування.

Слід також враховувати і терміни проведення експертиз, які залежать, на думку І.В. Пирого, від таких чинників: «...складність дослідження... навантаження експертів; наявність необхідного обладнання; кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів і поставлених для вирішення питань... середній час, витрачений на проведення цього виду дослідження; ступінь розроблення методики проведення цього виду експертиз» [12, с. 273]. Інакше кажучи, крім затримки у призначенні експертиз слідчим, є безліч суб'єктивних та об'єктивних чинників, від яких залежать якість і час проведення експертиз.

Серед експертиз, потреба в яких виникає під час розслідування хуліганства, найпоширенішими є судово-медичні експертизи, що підтверджується такими статистичними даними. Вчинення хуліганства для кожного другого потерпілого пов'язане із завданням побоїв та тілесних ушкоджень (у 5 % осіб — середньої тяжкості, у 3 % — тяжких). За таких обставин судово-медична експертиза може вирішувати широке коло питань, зокрема, стосовно характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, давності та механізму утворення ушкоджень, роду та виду знарядь, якими її завдано. Як свідчить проведене дослідження, таку експертизу під час розслідування хуліганства застосовували у 66 % випадків, що пояснюється отриманням потерпілими, а іноді і злочинцями тілесних ушкоджень. Експертиза має важливе доказове значення під час розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень з огляду на те, що її результати допомагають викрити неправдиві показання підозрюваної особи. Як приклад, 23 вересня 2005 року близько 22:00 гр. В. вчинив суспільно-небезпечні дії, що були кваліфіковані за частиною четвертою ст. 296 (хуліганство) Кримінального кодексу України (далі — КК України). Під час допиту гр. В. не визнавав своєї провини і доводив, що застосовував складний ніж, який мав при собі, для самооборони; також розповідав, як при цьому наносив удари. За результатами судово-медичної експертизи експерт, враховуючи локалізацію ушкоджень, напрямок каналів ран, їх глибину, дійшов висновку, що ушкодження не могли утворитися за обставин, на які вказував підозрюваний гр. В. [7].

Об'єктом дослідження судово-медичної експертизи під час розслідування хуліганства у 96 % випадків є особа потерпілого, хоча з огляду на невизначеність статусу обох сторін (потерпілої та винної осіб) до кінця розслідування об'єктами цього дослідження (при цьому своєчасно, а не через певний період) мають бути обидві сторони.

Судово-біологічну експертизу речових доказів призначають для встановлення виду досліджуваної речовини (групових і типових ознак крові, волосся, слини, сперми, сечі тощо). Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень, згідно зі ст. 296 КК України цей вид експертиз призначають у 4 % випадків. Такий низький відсоток судово-біологічних досліджень складно пояснити, адже хуліганство здебільшого пов'язане з фізичним контактом хулігана з предметом вчинення злочину або з потерпілою особою, а отже, судово-біологічна експертиза допомогла б вирішити багато спірних питань.

З огляду на зазначене сліди, які досліджують у межах цієї експертизи, потребують більш детального розгляду. Як наголошують О.І. Юрін і Ю.Д. Федоров, сліди крові виникають як результат нанесення пошкоджень будь-якій особі. При пораненні кров потерпілого потрапляє на знаряддя злочину, одяг і тіло нападника, а також на оточуючі об'єкти. Характер, форма та місцезнаходження слідів допомагають слідчому з'ясувати механізм їх виникнення, напрямок руху потерпілого, розмір поранення тощо [15, с. 11]. Як приклад, 21 березня 2013 року близько 22:00 гр. Д., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, в кафе «Едельвейс» у м. Карлівка Полтавської області вчинив сварку з гр. Ж., який також перебував у стані алкогольного сп'яніння. Під час сварки гр. Д. наніс гр. Ж. тілесних ушкоджень. Після затримання гр. Д. відмовився від причетності до вчинення правопорушення, проте судово-біологічна експертиза одягу, вилученого під час обшуку його квартири, довела, що темно-коричневі плями на ньому — це кров, що належить потерпілому [14].

Загалом під час дослідження доказів зі слідами, що схожі на кров, на думку М.В. Кисіна та О.К. Туманова, перед експертом, можуть бути поставлені такі запитання.

Чи наявна у сліді кров?

Кров належить людині чи тварині?

Чи може кров належати певній особі?

Кров належить чоловікові чи жінці?

Яким є механізм утворення слідів крові на речових доказах?

Яке регіональне походження крові (з якої вона частини тіла)?

Як давно утворився слід?

Яка кількість рідкої крові, що створила сліди на речових доказах? [5, с. 37].

Проте не лише кров, а й слина, піт, волосся тощо «несуть» важливу інформацію, за допомогою якої, як зазначає М.І. Ніколайчик, можна ідентифікувати особу, що перебувала на місці вчинення злочину [10, с. 19]. Такі сліди можуть залишатися в найрізноманітніших місцях (наприклад, слина може бути виявлена на недопалках, поштових конвертах, посуді, а також у вигляді пльовків).

Судово-психіатричну експертизу призначають для визначення психічного стану підозрюваного за наявності даних, які викликають сумнів щодо його осудності. Згідно з частиною першою ст. 509 Кримінального процесуального кодексу України слідчий, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження буде встановлено обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному чи обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними [8].

Психічний стан особи, як зазначає Р.І. Міхеєв, впливає як на сам факт вчинення злочину, так і на його характер, обставини вчинення. Загалом осудність, так само як і вина та відповідальність, є центральною методологічною категорією права як з погляду її фундаментального теоретичного рішення, так і з погляду практичної цінності та прикладного значення для додержання прав і свобод людини [9, с. 17]. Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень за ст. 296 КК України, таку експертизу проводили у 18 % випадків.

Крім того, аналіз кримінальних проваджень за ст. 296 КК України дозволив встановити, що 95 % підозрюваних вчиняють хуліганські дії у стані сп'яніння (здебільшого зловживали спиртними напоями систематично, упродовж тривалого часу). З огляду на це під час розслідування досліджуваної категорії злочинів призначають судово-наркологічні експертизи, які зазвичай проводять у випадку вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння. Для призначення такої експертизи не є обов'язковим затримання особи у стані алкогольного сп'яніння та освідчування її на наявність стану алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Вихідну інформацію можуть містити показання свідків, потерпілих. На користь вживання спиртних напоїв можуть свідчити і виявлені під час огляду місця події порожні пляшки з-під спиртних напоїв, які міг залишити хуліган. А якщо поряд з місцем події знаходиться магазин, то ймовірно, що саме в ньому ці напої й купували. У такому випадку продавець може упізнати певну особу. Як приклад, 15 березня 2011 року біля

магазину «Комфі» у м. Дніпропетровську гр. П., який перебував у стані алкогольного сп'яніння, вчинив хуліганські дії. Шляхом опитування продавців магазину та перегляду записів відеокамер було складено фоторобот підозрюваного, у результаті чого його було затримано «по гарячих слідах» [6].

Призначають під час розслідування хуліганства і трасологічну експертизу, що вирішує діагностичні та ідентифікаційні завдання. У межах експертизи досліджують сліди-відображення, що передають групові та індивідуальні ознаки зовнішньої будови об'єкта (сліди рук, ніг людини та тварини, сліди зубів, знарядь злочину та інструментів тощо) [1, с. 32].

Позитивні результати (з огляду на те, що хулігани, як правило, не турбуються про знищення відбитків пальців на місці події) дозволяє отримати і дактилоскопічна експертиза. Негайна перевірка таких слідів за дактообліками (за допомогою АДІС «Дакто-2000», «Папілон», «Sonda») забезпечує швидкий результат щодо встановлення особи злочинця, його місця реєстрації, проживання, причетності до вчинення інших злочинів (звісно, за умови, якщо його відбитки є у базі даних).

Судово-балістичну експертизу призначають у разі розслідування хуліганства, під час якого застосовували вогнепальну зброю. Результати цього дослідження сприяють реконструкції механізму злочинного діяння, отриманню відомостей про особу злочинця, з'ясуванню, чи є вилучений у підозрюваного предмет зброєю та чи цим предметом нанесено ушкодження потерпілій особі, визначенню дистанції, з якої було зроблено постріл, напрямку руху кулі тощо. Об'єктами дослідження у разі виявлення зброї можуть бути і сліди на зброї (крові, волосся тощо) [10, с. 19].

Важливе значення для розслідування хуліганства має вибухотехнічна експертиза. Потреба в її проведенні є навіть у випадках, не пов'язаних з нанесенням тілесних ушкоджень (наприклад, у разі використання вболівальниками під час футбольних матчів різних вибухових чи запальних пристроїв: феєрверків, фаєрів тощо). І хоча за змістом їх використання є безпечним, але коли ці пристрої вибухають серед сектору фанатів (навіть з хуліганською спрямованістю, без наміру нанесення тілесних ушкоджень), це може призвести до великої кількості травмованих людей, а також до інших негативних наслідків.

Особливе місце під час розслідування хуліганства належить експертизі холодної зброї (з огляду на доволі часте її застосування, а саме: ніжів — у 12 % випадків, кастетів — у 5 %, бит — у 1 %, інших предметів — у 3 %).

Почеркознавчу експертизу проводять для ототожнення особистості хулігана за ознаками його почерку. З огляду на те, що почерк як система рухів та інших прийомів, за допомогою яких виконується рукопис, що фіксується в ньому, є характерним для кожної особи, формується раз і назавжди, це й забезпечує можливість його ідентифікації [2, с. 5]. Потреба в її проведенні виникає у випадках написання та поширення хуліганами текстів нецензурного змісту. Об'єктами дослідження можуть бути вилучені з місця події різноманітні нецензурні написи, листи і телеграми з погрозами, які хуліган надсилає потерпілому.

У випадку дослідження нецензурних текстів на стінах будинків, парканах тощо для проведення експертизи потрібно сфотографувати напис і експертизу проводити за зображеннями на знімку. Результат експертизи залежатиме від якісного порівняльного матеріалу (вільних, умовно-вільних та експериментальних зразків).

При цьому для вирішення завдань ідентифікаційного характеру експерту можна поставити такі запитання.

Хто із зазначених осіб виконав рукописний текст або його частину?

Чи виконано тексти або різні частини одного тексту однією особою?

До якої групи за віком належить виконавець рукопису?

Для вирішення завдань діагностичного характеру виносять (серед інших) такі запитання:

Чи придатний певний текст для дослідження з метою ідентифікації особи виконавця?

Чи не виконано рукопис у незвичних умовах?

Чи не перебувала особа, яка виконала рукопис, у незвичайному стані?

Скільки часу минуло після виконання тексту?

Судово-хімічну експертизу призначають у разі потреби дослідження складу речовини, яку використали хулігани (порошків, фарб, кислот, лугів, наркотичних, психотропних речовин і прекурсорів).

Як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень за ст. 296 КК України, експертні дослідження дозволили викрити злочинця у вчиненні певних діянь у 17 % випадків й одержати відомості про особливості вчинення злочину — у 7 %.

Отже, під час розслідування хуліганства можуть призначати певні види експертиз (судово-медичну, судово-біологічну, судово-психіатричну, трасологічну, судово-балістичну, вибухотехнічну, почеркознавчу, судово-хімічну, експертизу холодної зброї), найпоширенішими з яких є судово-медична та судово-психіатрична.

За відсутності стадії порушення кримінальної справи, як слушно зазначає О.В. Одерій, втратила актуальність дискусія щодо допустимості проведення експертизи до її порушення. Тепер судову експертизу можуть призначати відразу після реєстрації повідомлення про правопорушення [11, с. 231], а отже, слідчий має змогу скоротити час, потрібний для призначення експертизи, що є доволі важливо.

Список використаної літератури

1. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А.И. Винберг. — М. : Гос. изд-во юрид. л-ры, 1956. — 220 с.
2. Добровольская Е.Д. Судебно-почерковедческая экспертиза / Добровольская Е.Д., Манцветова А.И., Орлова В.Ф. — М. : Юрид. л-ра, 1971. — 245 с.
3. Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко. — Мн. : Вышэйша школа, 1971. — 272 с.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII : станом на 17 травня 2012 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
5. Кисин М.В. Следы крови : пособие / М.В. Кисин, А.К. Туманов. — М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1972. — 88 с.
6. Кримінальна справа № 1/422/76/12 / Архів Ленінського районного суду. — Дніпропетровськ, 2012.
7. Кримінальна справа № 66052045 / Архів Красногвардійського районного суду. — Дніпропетровськ, 2006.

8. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — Харків : Одиссей, 2012. — 360 с.

9. *Михеев Р.И.* Уголовное право и психиатрия / Р.И. Михеев. — Владивосток, 1998. — 416 с.

10. *Николайчик Н.И.* Методика расследования хулиганства : лекция / Н.И. Николайчик. — Мн., 1985. — 28 с.

11. *Одерій О.В.* Спеціальні знання у досудовому розслідуванні злочинів / О.В. Одерій // Сучасні проблеми криміналістики : матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27—28 верес. 2013 р.). — Одеса, 2013. — С. 231.

12. *Пиріг І.В.* Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І.В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. — 312 с.

13. *Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні»*, оприлюднений 06.08.2013 на сайті Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/>.

14. *Справа № 531/868/13* / Архів Карлівського районного суду. — Полтава, 2013.

15. *Юрин А.И.* Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекция / А.И. Юрин, Ю.Д. Федоров. — Ташкент, 1974. — 20 с.